

## AZ ÖNIGAZGATÁSI DÖNTÉSHOZATAL ÉS A TECHNOSTRUKTÚRA VISZONYA

### KRITIKAI JEGYZETEK

Josip Županov: *Samoupravljanje i društvena moć*  
Naše teme, Zágráb, 1969. 332 oldal.

A munkásönigazgatásnak a társadalmi-gazdasági viszonyokba való beiktatása és a munkaszervezetekbe való bevezetése egy új tudományág fejlődésére is kihatott, nevezetesen az önigazgatású munkaszervezetek szociológiájának fejlődésére. Županovnak az a szándéka, hogy ebben a művében felvázolja ennek az új tudományágnak, vagyis a munkaszervezeti szociológiának a legfontosabb mozzanatait a munkásönigazgatás feltételei között. Ennek érdekében a könyv elméleti oldaláról közelíti meg az önigazgatású munkaszervezet alapvető tényezőit, s fejtegetéseit az empirikus kutatások terjedelmes anyagával támasztja alá.

A kötet 12 válogatott tanulmányt foglal magában, melyeket a szerző 1965 és 1969 között írt. A tanulmányokat öt részbe sorolta.

Az első részben, A termelők: „kollektív vállalkozók”? cím alatt, a szerző azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy milyen gazdasági funkciót töltenek be a termelők az önigazgatású munkaszervezetben. Abból kiindulva, hogy a munkásönigazgatás voltaképpen a kollektív vállalkozók rendszere, Županov arra a véleményre helyezkedik, hogy a munkaközösség helyzete hasonló a tőkés vállalkozó helyzetéhez. Ugyanis egyformán investálnak, kombinálnak a nyersanyagforrásokkal, s a végén kockázatnak teszik ki magukat saját döntéseik hatékonysága alapján. E két fajta vállalkozók között, természetesen, különbségek is vannak. Amíg a tőkés vállalkozókat a magántulajdont képező tőke jogosítja fel döntéseiknek meghozatalára, tehát amíg annak gazdasági hatalma a tőkéből ered, addig a dolgozói közösség a munkásönigazgatás feltételei között nem rendelkezik tulajdonjoggal a társadalmi tulajdon fölött. A munkaközösség mint kollektív vállalkozó csupán önnön investált munkája alapján jogosult a gazdasági döntéshozatalra. Így tehát az önigazgatású munkaszervezetben csak a munka lehet a gazdasági hatalom forrása. De milyen mértékben tényleges forrása a gazdasági hatalomnak a munka a mi munkaszervezeteinkben? — kérdezi a szerző. Vajon nem a tőke-e a forrása ennek a gazdasági hatalomnak még ma is nálunk, a tőke, amely ugyan társadalmi tulajdonban van, de amely nagyrészt — úgyis mondhatnánk: túlnyomórészt — az etatisztikus struktúra, vagyis az állam befolyása alatt áll.

Úgy tűnik, ennek a mozzanatnak döntő jelentősége van a munkásönigazgatás és általában az önigazgatású munkaszervezetek továbbfejlődésére, a szerző azonban ezt illetően megelégszik a problémák jelzésével, anélkül, hogy megpróbálna a mélyükre hatolni. Így például a kockázat viselésével kapcsolatos álláspontokat tárgyalva, a gazdálkodási egység várt jövedelmének elmaradása esetén<sup>1</sup> a szerző abban keresi az okokat, hogy a gazdasági felelősséget a jövedelem megvalósítása tekintetében inkább büntetési-fegyelmi, semmint vállalkozói értelemben fogják fel. A véleménykutatás során megkérdezettek tehát inkább alkalmazottaknak, semmint vállalkozóknak érzik magukat.

Mivel Županov elmulasztja az okok mélyebb elemzését ezzel az érzéssel kapcsolatban, ami jelen van a munkásoknak mint az önigazgatású munkaszervezetek szubjektumainak felfogásában, nem csoda, hogy a munkásönigazgatás nem kielégítő fejlettségét illetően minden kérdésre a munkások nem adekvát „mentalitásában” keresi a választ, a munkásokéban, akik fél lábbal még falun tartózkodnak, s akik számára a vállalkozói magatartás, eddigi

szociális tapasztalataik folytán, egészen idegen.<sup>2</sup> Ebből mindjárt az következik, hogy ezek a munkások nem is állnak készen az öngazgatásra, hiszen a szerző elfogadja a tételt, hogy az öngazgatás azonos a kollektív vállalkozással. Županov véleménye szerint a dolgozó emberek a társadalom mai fejlettségi fokán szívesen fogadják az állam növekvő befolyását. Ezt azokkal a tapasztalati eredményekkel bizonyítja, melyek az árellenőrzésre vonatkoznak. A megkérdezettek 60%-a ugyanis az árellenőrzés mellett van.<sup>3</sup> Az empirikus adatok ugyanilyen álláspontra utalnak a nem rentábilis vállalatok felszámolásával kapcsolatban is, hiszen a megkérdezetteknek ugyancsak 60%-a helyteleníti a likvidációt.<sup>4</sup> Tehát szívesebben fogadják el a külső beavatkozást, ami az adminisztratív rendszerű gazdálkodás jellegzetessége. A szerző itt találja meg a feleletet arra a kérdésre, hogy miképpen állhat ellen az etatizmus olyan szívósan az öngazgatás fejlődésének. Ezek az eredmények ezt egészen világossá teszik, hiszen eszerint az etatizmus nem csupán az állami bürokrácia és általában a tisztviselők vékony rétegére támaszkodik, hanem megvan a maga „tömegbázisa” is a foglalkoztatottak körében. Érdemes itt említést tennünk dr. Blaža Bošković<sup>5</sup> kutatásainak eredményeiről, melyek szerint a munkásoknak csak mintegy 11%-a helyesli a társadalmi-politikai közösségek intervenciós intézkedéseit, 3%-nak nincs álláspontja erről, a többi viszont, mintegy 86% kizárólag az öngazgatói megállapodásokat tartja megfelelő mód-szernek a jövedelemszerzés és elosztás területén észlelhető torzulások kiküszöbölésére.

Ezeket az ellentétes eredményeket szemlélve csupán egyféle következtetésre juthatunk, és pedig arra, hogy mindkét kutató a tényleges problémának csupán a felszínét érinti, s a következményeket tekinti törvényszerűségnek. Úgy véljük ugyanis, hogy a dolgozó emberek felfogása és magatartása nagymértékben a társadalom globális gazdasági struktúrájának hatása alatt áll, tehát csupán ezt a hatást tükrözi, s ezért a törvényszerűségeket sokkal mélyebben kell keresnünk, magában a globális gazdasági struktúrában.

Levonva a következtetéseket a kapott eredményekből, Županov arra a megállapításra jut, hogy minden adott pillanatban a kollektív tudat szintje határozza meg az öngazgatású társadalom fejlődésének felső határvonalát.<sup>6</sup> További tanulmányaiban ezért olyan képletet próbál találni az öngazgatású társadalom és az öngazgatású munkaszervezet megszervezésére, amely kielégítheti az ésszerű szervezés feltételeit és továbbra is megtartja öngazgatásos jellegét, de ugyanakkor nem haladja túl társadalmunk kollektív tudatának felső határvonalát. Vagy talán más szavakkal: megpróbálja kidolgozni a munkásöngazgatás olyan modelljét, amely a legjobban megfelel a társadalmi fejlődés jelenlegi állapotának és feltételeinek. Županov szerint csak így válhat lehetségesé, hogy egyszer majd, az iparosítás felsőbb fejlettségi szintjén olyan társadalomhoz jussunk el, amelyben az öngazgatásos termelési viszonyok már uralkodóak lesznek.

Mint ahogy az öngazgatás különleges formája az ösztönös társadalmi magatartásnak, a szerző eljut egy gyakorlati problémához: hogyan lehet intézményesíteni az ösztönös kollektív magatartást, ha ugyanakkor a spontánitást is meg akarjuk őrizni? Elemzően viszonyulva a kérdés megoldásához, Županov megjegyzi, hogy a szervezéstudomány eddigi fejlődésében három különböző hozzáállással találkozhatunk. Ezek:

- a klasszikus, weberi—taylori hozzáállás,
- az „emberek közötti viszonyok” (human relations) szerinti hozzáállás, és
- a befolyás álláspontról való megközelítés.

Meg kell azonban állapítania, hogy az első két hozzáállás nem elégíti ki az adott feltételeket, mert a klasszikus hozzáállás csak a szervezést látja — emberek nélkül, az „emberek közötti viszonyok” szerinti hozzáállás pedig csak az emberekre van tekintettel, s elhanyagolja a szervezést.<sup>7</sup> A harmadik hozzáállás sem kínál fel semmilyen megoldást, csupán felveti a struktúra és a társadalmi hatalom dilemmájának legfontosabb vonatkozásait. Ezt a viszonyt a szerző külön tanulmányban veszi vizsgálat alá. Véleménye szerint az öngazgatásnak a hatalom poliarchikus típusú struktúrája felel meg a legjobban, de ugyanakkor megállapítja, hogy az elmúlt időszakban a hatalom oligarchikus struktúrája a munkaszervezetekben nem változott meg lényegesen. A hatalom jelenlegi struktúráján elmélkedve Županov felveti a kérdést, hogy miképpen lehetne a hatalom másfajta megoszlásához eljutni.

Figyelemmel kísérve a szerző gondolatait, ismét arra a megállapításra jutunk, hogy az öngazgatás fogalma alatt Županov voltaképpen a technokratikus típusú öngazgatást értelmézi. Az ő véleménye szerint ugyanis a munkaszervezetre az egyik oldalról mint tevékenységi rendszerre, a másik oldalról pedig mint társadalmi rendszerre kell tekintenünk. Ennek okát abban találja meg, hogy az öngazgatás intézményesítésével nem lehet megváltoztatni a hatalom egyenlőtlen megoszlását. Az egyetlen lehetőség, mondja a szerző, hogy az öngazgatást beiktassák a munkaszervezet szociális rendszerébe, tehát hogy, megfelelő intézménycsoporthoz, mint szuperrendszert vigyék át a munkaszervezetekre.<sup>8</sup> Ez a javaslat nagyon emlékeztet az öngazgatásnak arra az alternatívájára, amelyet Hegedűs

András kínál fel a szocialista társadalom lehetséges fejlődési útjairól szóló cikkében.<sup>9</sup> Hegedűs ugyanis abból indul ki, hogy a termelőerők mai fejlettségi fokán a munkásönigazgatás kénytelen elismerni a szakvezetők intézményesített hatalmát, míg a munkásosztály hatalma csak keretül szolgál, a területet jelzi, ahol minden döntés a technostruktúra önkényétől függ. Ehhez hasonlóan Županov is úgy vélekedik, hogy a kollektív igazgatás nem tehető ki a döntéshozatal egész folyamatára, hanem csak egy részére: a választásra a különböző alternatívák között.<sup>10</sup> Tehát nem öngazgatásról, hanem, úgy látszik, csak együttes döntéshozatalról van szó. A szerző véleménye szerint, az öngazgatásnak valójában a következő aktivitásokat kell magában foglalnia: a célok kijelölését, az akciók elvek meghatározását, valamint az igazgatóság megválasztását és ellenőrzését.<sup>11</sup>

E könyvet olvasva csakugyan felvetődik bennünk a kérdés: vajon a technostruktúra uralma elkerülhetetlen törvényszerűsége-e a fejlett ipari társadalomnak? Ha igen, milyen esélye van a munkásosztálynak arra, hogy felülkerekedjen a technostruktúrán? Vajon elérhetjük-e valaha is a munkásönigazgatás teljes kifejlődését, s alapvető termelési viszonyává válhat-e ez a társadalomnak, ha elfogadjuk Županov tételét, amely szerint a technostruktúrának el kell ismerni reális hatalmát, és meg kell elégedni a kollektív tudat szintjének objektív határvonalával? Vajon csakugyan egy olyan egyszerű kockázatról van itt szó, mint a szerző mondja, ami elkerülhetetlen velejárója minden vállalkozásnak? Miért gondolja a szerző, hogy az ipari társadalom fesőbb szintjén az öngazgatás egészen reális lehetőség lesz? Miért fogadná el a technostruktúra valamely eljövendő időszakban a munkásönigazgatást, mint a társadalom globális termelési viszonyrendszerét?

Gondolom, sokkal reálisabb lenne azt várni, hogy a technostruktúra helyzetének megszilárdulásával inkább csak megerősödne a meghatározott struktúrák újratermelődének irányzata.<sup>12</sup> Vagyis, egyszerűbben szólva, nem világos számunkra, hogyan juthatunk el a kollektív tudat kielégítő szintjére, amikor tudjuk, hogy a tudatra, éppen az oktatás és a nevelés gyakorol legnagyobb hatást, s a társadalomban, melyben a technostruktúra tagjai lennének a hangadók, ők terveznék meg az oktatást és a nevelést is, saját érdekeikkel összhangban.

Úgy tűnik, Županov nem látja, hogy a szakigazgatási apparátus szükségszerűsége a kulturális malthusianizmuson alapozódik, amely, mint André Gorz mondja, megfosztja az egyént az öngazgatás végrehajtásához szükséges szakértelemtől.<sup>13</sup> A termelők, a munkásosztály tagjai nincsenek elég tudással felvértezve saját öngazgatói funkciójuk végzésére, de nem a maguk természetes képességeiknek hiányos volta miatt, hanem mert épp ez a technokrácia olyan helyzetbe kényszeríti a munkásosztályt, amelyben hiányzanak az objektív lehetőségek a továbbképzésre.<sup>14</sup> Ezért újra felvethetjük a kérdést: miért lenne jobb elfogadni Županov javaslatát, s az öngazgatást a társadalmi fejlődés jelenlegi fokához igazítani, amikor ez azt jelentené, hogy a munkásokat továbbra is az etatisztikus struktúra óhaja szerint nevelnék?<sup>15</sup>

Úgy véljük, az öngazgatás, mint globális társadalmi viszonyrendszer, teljes kifejlődéséhez nem juthatunk el a társadalmi fejlődés egyszerű törvényszerűségei alapján. A kollektív tudat objektíve magasabb szintjére várakozni, amit a szerző javasol, aligha lenne ésszerű. Meg kell érteni, hogy a munkaerő bővített újratermelése érdekében a szabad időt nem tekinthetjük munkátlan és üres időtöltésnek, hanem olyan társadalmi termelésnek, amelyben az egyén megújítja önmagát.<sup>16</sup> Mindazt az időt tehát, amely a munkaerő kialakulásához szükséges, társadalmilag produktív időnek kell tekintenünk, társadalmi munkának kell vennünk, amelyet meg is kell fizetni. Ilyen viszonyulást a munkasegyniségek kialakulásához természetesen aligha várhatunk el a technostruktúrától és az etatisztikus elemektől. Számunkra ez azt jelentené, hogy önmaguk alatt vágnák a fát, hiszen az ilyen munkás, egy ilyen munkásosztály már képes lenne önállóan dönteni saját munka- és életfeltételeiről, a szakigazgatók rétege pedig elveszítené kiváltságos helyzetét a termelés folyamatában.

Véleményünk szerint Josip Županov műve mégis nagymértékben hozzájárul szocialista öngazgatású munkaszervezeteink megismeréséhez. Rendkívül komoly kutatásai nyomán egy egész sor nagyjelentőségű mozzanatra sikerült rámutatnia vállalataink élete és munkája terén. Kutatásai révén, voltaképpen, igen jól sikerült helyzetképet fest a munkaszervezetekben uralkodó jelenlegi állapotokról, és ez is volt alapvető célkitűzése. Csupán azt vethetjük a szemére, hogy nem tudta magát túltenni a fogyasztói társadalom logikáján, s ez a logika magával hozta a maga osztályozó apparátusát. Márpedig, ha ezen az apparátuson át szemléljük az értékeket, akkor ugyanabba a hibába esünk, mintha a polgári társadalom prizmján át végeznénk a szemléldést, s ily módon mindenképpen ferde képet kapunk társadalmunk fejlődési irányzatairól.

Ha ezt a megjegyzést a magunkévá tesszük, akkor abban a tekintetben mindenesetre egyet kell értenünk a szerzővel, hogy a kutatási témák sorrendje valóban megfelelő, mert

ez a sorrend teszi a legjobban lehetővé a munkásönigazgatás követését a munkaszervezetekben. Világos számunkra az is, hogy miért keresi a szerző a hasonlóságot a kapitalista vállalkozó és a mi munkaközösségünk, mint kollektív vállalkozó között. Ő ugyanis a munkás, a termelő, az önigazgató funkcióját elsősorban a gazdasági és a technológiai ésszerűség prizmáján át vizsgálja. Ezért is bontja a munkaszervezetet külön tevékenységi és külön társadalmi rendszerre. A polgári társadalom osztályozó apparátusát használva, számára csak tevékenységi rendszer létezik, olyan rendszer, ami az ésszerű gazdasági és technológiai magatartás összességét foglalja magában, s amelyben nincs hely a társadalmi rendszer inkorporálásához. A társadalmi rendszer másodrendű dolog, s alá van rendelve a profit logikájának. Ezért is fordít Županov olyan nagy figyelmet a vezetők és a szakértők kérdésére, hiszen nekik van a legnagyobb lehetőségük arra, hogy befolyást gyakoroljanak a munkaszervezetek ügyvitelére.

Ilyen hozzáállás mellett Županov igenlő választ ad a korábban felvetett kérdésre. Arra tudniillik, hogy a gazdasági hatalomnak továbbra is a tőke-e a forrása nálunk. Ilyen válaszadás mellett teljes mértékben érthető, hogy Županov a mi munkaközösségeinkre úgy tekint, mint kollektív vállalkozókra, akiknek minden akciójukat alá kell rendelniük elsősorban is a gazdasági és technológiai ésszerűség logikájának. Ilyen rendszerben a munkásosztálynak, az önigazgatói döntéshozatal egész folyamata helyett, csakugyan meg kellene elégednie annak egy részével: azzal, hogy választhat a technostruktúra által előkészített és felkínált különféle alternatívák között. És vigaszt meríthetne abból a jogából, hogy a szakvezetőséget le is válthatja, ha az tehetségtelennek bizonyul.

## JEGYZETEK

- <sup>1</sup> Samoupravljanje i društvena moć (Önigazgatás és társadalmi hatalom), Josip Županov tanulmányai, Naše teme, Zágráb, 1969, 34. old.
- <sup>2</sup> Ugyanaz a mű, 14. old.
- <sup>3</sup> Ugyanaz a mű, 41. old. 1. számú táblázat.
- <sup>4</sup> Ugyanaz a mű, 47. old. 8. számú táblázat.
- <sup>5</sup> Radnici govore, RTB, 1971. 74. old.
- <sup>6</sup> Josip Županov idézett műve, 56. old.
- <sup>7</sup> Ugyanaz a mű, 83. old.
- <sup>8</sup> Ugyanaz a mű, 119. old.
- <sup>9</sup> A társadalmi fejlődés alternatíváiról, Hegedűs András cikke a Kortárs c. folyóirat 6. számában, Budapest 1968.
- <sup>10</sup> J. Županov idézett műve, 101. old.
- <sup>11</sup> Ugyanaz a mű, 150. old.
- <sup>12</sup> Radnici govore, RTB, 1972. áprilisa, 104. oldal. Az elemzés szerint, amelyről mr. Ranko Rašković ír, összesen 75 915 egyetemista közül (az adatokat a Statistički pregled 6/71 számából vették) a főiskolákon, egyetemeken és akadémiákon 21,04%-nak, illetve minden ötödiknek a szülei földművesek, 15,54%-nak, illetve minden hatodiknak a szülei munkások, 63,42% pedig más foglalkozású szülőktől származik (a szülők leginkább szakemberek és művészek, vagy a pénzügykezelésben dolgoznak).
- <sup>13</sup> Radnička strategija i neokapitalizam (Munkásstratégia és újkapitalizmus), André Gorz könyve, Komunist kiadása, Belgrád, 1970, 105. oldal: „A depolitizáció magának a technokráciának az ideológiája. Az állam színlelt „semlegessége” olyan ideológia, amellyel a technokrácia akarja igazolni hatalmát és uralmát, mert azt, helyzetének logikája szerint, magának követeli...”
- <sup>14</sup> André Gorz idézett könyve, 108. oldal: „A technokrácia alakulata, mint a totális államhatalom fegyvere és végrehajtója, minden magas fejlettségű ipari társadalomban — legyen az tőkés vagy szocialista — azt tanúsítja, hogy a társult munkások nem képesek igazgatni saját termelésüket és árucseréjüket. Ez a tehetetlenség azonban nem velejárója a termelés és a társadalmi árucserre összetettségének. Ezt a tehetetlenséget, mint már hangsúlyoztuk, akarattal idézik elő; előidézik a szándékosan kiváltott kulturális elmaradottsággal; az egyéniségek megnyomorításával a munkában, sőt már professzionális formálódásuk során is; a munkaerő túlzott kizsákmányolásával, azaz a szabad idő és a kulturális ellátottság megnyirbálásával; s végül a demokratikus igazgatás intézményeinek és szerveinek hiányával vagy szándékos felszámolásával...”
- <sup>15</sup> J. Županov idézett könyve, 303. oldal.
- <sup>16</sup> André Gorz idézett könyve, 96. oldal.